

LVIA BYLŲ, ATRINKTŲ ŠIAULIŲ APYGARDOS TEISMO RENGIAMAI EKSPOZICIJAI, APŽVALGA

Lietuvos valstybės istorijos archyvo (toliau LVIA) dokumentai atrinkti Šiaulių apygardos teismo Teismų istorijos muziejuje rengiamai ekspozicijai priklauso Šiaulių repartacijos teritorijoje veikusioms įvairioms teisminėms institucijoms.

Pavadinimas „Šiaulių teismų repartacija“ teismų aktuose minimas gana trumpą laikotarpį nuo 1775 iki 1793 m. Tuo metu čia veikė: Šiaulių pilies, žemės ir pakamario teismai; Žemaičių kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos teismas; miestų savivaldai priklausęs Šiaulių magistrato teismas bei su Šiaulių karališkąja ekonomija susijusi centrinės valdžios įstaiga – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau LDK) izdo komisija.

Atskirai reikėtų paminėti Kauno gubernijos Šiaulių našlaičių teismą, veikusį Lietuvoje carinės valdžios laikotarpiu ir vykdžiusį specifines teismines funkcijas.

Šis tekstas skirtas apžvelgti Šiaulių repartacijos teismų veiklos istoriją bei aptarti parodai atrinktų LVIA bylų turinį.

Šiaulių teismų repartacija

XVIII a. antroje pusėje Žemaitijoje, oficialiuose dokumentuose vadinamoje kunigaikštyste, įvyko svarbios teisinės-administracinės reformos, lėmusios Šiaulių teismų repartacijos įsteigimą. Iki tol čia buvo tik vienas žemės ir pilies teismų sesijų centras Raseiniuose. Tačiau jau 1758 m. Raseinių seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama įkurti daugiau teismų, nes „Žemaitija esanti labai didelė, daliai kunigaikštystės pakraščių žemvaldžių nepatogu ir brangu vykti tvarkyti teisminių reikalų į Raseinius.“

Atsižvelgiant į vietinės bajorijos prašymą, o taip pat siekiant paspartinti civilinių ir baudžiamųjų ieškinių nagrinėjimą, bei sumažinti pernelyg didelį teisėjų darbo krūvį, 1764 m. Varšuvos seime buvo priimtas įstatymas, pagal kurį Žemaitija padalinta į Raseinių ir Telšių teismines repartijas arba dalis (lotynų k. *repartitio* – *atidalijimas*). Šiaulių pavietas buvo priskirtas Raseinių repartacijai. Kita teismo repartacija buvo įkurta Telšiuose, kur ėmė veikti žemės ir pilies teismai. Jai priklausė 15 pavietai.

1775 m. Abiejų Tautų Respublikos (toliau ATR) seimas priėmė konstituciją (įstatymą) dėl žemės ir pilies teismų perkėlimo iš Telšių į Šiaulius. Formaliai šio nutarimo priėmimo motyvu buvo siekis „tikslingiau paskirstyti teismų kadencijas“. Telšių repartacija buvo panaikinta ir perkelta į Šiaulius.

Aktyviu šios reformos šalininku ir vykdytoju buvo LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas. Tuo metu jis administravo Šiaulių ekonomiją, kuriai priklausė Šiaulių miestas. Antanas Tyzenhauzas tikėjosi, kad žemės ir pilies teismų perkėlimas į Šiaulius sudarys palankesnes sąlygas miestui toliau plėtotis, padidins jo reikšmę ir ekonomijos pajamas.

1776 m. Seimui patikslinus Šiaulių repartacijos administracinį suskirstymą jai atiteko didžioji dalis anksčiau Telšių repartacijai priklausiusių pavietai bei keli Raseinių repartacijos pavieniai, iš viso – 15 pavietai. Dauguma jų lokalizavosi šiaurinėje ir centrinėje Žemaitijos dalyje. Šiaulių teismų repartacija apėmė Beržėnų, Didžiųjų Dirvėnų, Mažųjų Dirvėnų, Tendziogalos, Josvainių, Palangos, Platelių, Šiaulių, Telšių, Rietavo, Patumšių, Biržuvėnų, Medingėnų ir Karklėnų pavietus. Šis Žemaitijos kunigaikštystės padalijimas išliko iki pat Ketverių metų Seimo 1791 m. įvykdytos administracinės reformos.

Administraciniai-teritoriniai pertvarkymai sudarė sąlygas formuotis Šiaulių teismų repartacijos vykdomosios ir teisminės valdžios elitui. 1775 m. įsteigus repartaciją, Šiauliuose, greta pareigūnų, ėjusių tam tikras pareigas visos Žemaitijos kunigaikštystės mastu (seniūno, kašteliono, tijūnų, pakamario, vėliavininko, vaiskio, stalininko, pastalininkio ir kt.), atsirado naujas teismo pareigūnų sluoksnis. Jį sudarė žemės, pilies ir pakamario teismų teisėjai, instigatoriai (prokurorai), advokatai, raštinių darbuotojai: raštininkai, regentai, kasininkai, vazniai (teismų anstoliai) ir kt. Vieni pareigūnai čia gyvendavo laikinai, tik sesijų metų, kiti – visą laiką, nes teismų raštinės dirbo nuolat.

Pagal Ketverių metų seime 1791 m. lapkričio 2 d. priimtą administracinę reformą Žemaitija buvo padalinta į tris bajorų teritorinės savivaldos vienetus – Raseinių, Šiaulių ir Telšių repartijas su atskirais seimeliais ir teismais. 1793 m. Gardino seimas Žemaitijos teismų repartijas nutarė vadinti pavieniais. Šiaulių pavietui atiteko panaikinti Žemaitijos pavieniai: Beržėnų, Biržuvėnų, Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų, Karklėnų, Šiaulių, Užvenčio, taip pat dalis Kražių, Veliuonos, Tendziogalos ir Viduklės pavietų. 1795 m. Rusijos imperijai okupavus LDK, pavietus imta vadinti apskritimis (*русы к. уезд*).

LDK išdo komisija

1764 m. ATR Varšuvos seime buvo priimtas įstatymas dėl LDK išdo komisijos įkūrimo. Išdo komisija perėmė didelę dalį LDK išdo tribunolo, veikusio nuo 1609 m. funkcijų. Ji nagrinėjo bylas dėl valstybinių mokesčių ir jų nepriemokų išieškojimo, sprendė juridinius ginčus tarp išdo komisarų bei kariškių ir civilių asmenų, sudarinėjo pinigų sąmatas kariuomenės aprūpinimui ir kt.

Vėliau LDK išdo komisijos teisminės-administracinės funkcijos buvo žymiai išplėstos. Ji tvarkė įvairių mokesčių ir priemokų į išdą rinkimą, sprendė bylas tarp įvairių luomų gyventojų:

bajorų, kariškių, pirklių, valdininkų, vykdė matavimo ir svorio prietaisų priežiūrą, tvarkė upių vagų valymo ir tiltų statybų klausimus, rūpinosi lėšų skirtų LDK kariuomenės išlaikymui apskaita, kontroliavo gyventojų migraciją ir kt.

Kiekvienais metais vyko po dvi LDK išdo komisijos kadencijas, kurios trukdavo po šešias savaites. Pirmoji sesija prasidėdavo sausio 2 d., o antroji birželio 1 d. Jose buvo aptariami aktualūs valstybės išdo pajamų ir išlaidų klausimai. Komisija sudarė 11 narių. Du nariai – LDK didysis ir rūmų išdininkai įėjo į komisijos sudėtį pagal pareigas. Kiti 9 nariai buvo renkami seime iš karaliaus pateikto keturgubo kandidatų sąrašo: du komisarai renkami iš Senato, 7 iš atstovų rūmų narių.

Pirmosios kadencijos išdo komisijos sudėtį sudarė LDK didysis išdininkas Mykolas Bžostovskis, rūmų išdininkas kunigaikštis Juozapas Adrianas Masalskis ir 9 komisarai. Komisijos posėdžiuose sprendimai buvo priimami balsų daugumos principu. Ekonominiams klausimams spręsti pakako 3 narių kvorumo.

1791 m. Ketverių metų seimo nutarimu Lenkijos ir LDK išdo komisijos buvo sujungtos ir sudaryta bendra ATR išdo komisija, kurioje posėdžiavo 14 komisarų. Nepaisant šios reformos Lenkijos karalystės ir LDK išdai tebeliko atskiri. 1795 m. žlugus valstybei, ATR Išdo komisija buvo panaikinta.

Ekspozicijai atrinktos dvi LDK išdo komisijos bylos:

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos seniūnijų ir tenutijų kvortos (kvartos) mokesčių tarifai. Dvarų inventoriai. Dokumentų chronologinės ribos: 1789 m. 133 lapai, rankraštis, išmatavimai: 23x36,5x3 cm, lenkų k. Originalus viršelis su Vilniaus centrinio Senųjų aktų archyvo numeriu.

LVIA, F. 11 (SA) Ap. 1, b. 697 (Sprogio kat. Nr. 3360).

Byloje surašyti Šiaulių repartacijos ribose veikusių valstybinių dvarų - seniūnijų ir tenutijų žemės valdų inventoriai. Tai yra miestų, miestelių, dvarų, palivarkų, kaimų, užusienių, vienkiemų, bajorkaimių įvairių luomų gyventojų sąrašai ir jų mokami išdui kvortos mokesčiai.

Kvortos arba kvartos mokestis buvo imamas iš Lenkijos ir LDK karališųjų žemės valdų kariniams reikalams. Šio mokesčio dydis (tarifas) - tai ketvirdalis valdų metinių pajamų. Mokestis LDK buvo įvestas 1590 m., o nuo 1633 m. jis renkamas kasmet. Daugiausia kvortos mokesčio LDK išdas gaudavo iš Žemaitijos kunigaikštystės bei Ašmenos ir Pinsko paviety. Tačiau šių nedidelių pajamų neužtekdavo samdomajai kariuomenei išlaikyti. Kvortos mokestis panaikintas 1795 m. po Trečiojo ATR padalijimo.

Šiaulių ekonomijos inventorių. Dokumentų chronologinės ribos: 1789 m. 831 lapas, rankraštis, išmatavimai: 24,5x37x18 cm, lenkų k.

LVIA, F. 11 (SA) Ap. 1, b. 1334 (Sprogio kat. Nr. 4058).

Byloje surašyti Šiaulių ekonomijos valstybinių dvarų - seniūnijų ir tenutijų žemės valdų inventoriai. Tai yra miestų, miestelių, dvarų, palivarkų, kaimų, užusienių, vienkiemių, bajorkaimių ir kt. įvairių luomų gyventojų sąrašai, jų mokami išdui į vairūs mokesčiai ir prievolės. Taip pat pateikti duomenys apie dirbamos žemės plotus ir gaunamą iš jų derlių, yra viešųjų, administracinių, gyvenamųjų, ūkinių ir kt. pastatų aprašymai ir kt.

Šiaulių ekonomija LDK buvo įsteigta 1589 m. Didžiausia LDK valstybinė valda, faktiškai veikusi 1616-1797 m. Tai buvo Šiaurės Lietuvos valstybinių dvarų valdymo institucija, karališkųjų dvarų susivienijimas, kuriai priklausė Šiaulių, Gruzdžių, Žagarės, Joniškio, Pakruojo, Radviliškio dvarai. Apėmė dabartinės Lietuvos Joniškio rajoną, didelę dalį Šiaulių rajono, vakarines Pakruojo ir Radviliškio rajono dalis.

Nuo 1768 m. Šiaulių ekonomija buvo suskirstyta į gubernijas ir raktus. 1783 m. ją sudarė 26 raktai. Ekonomijoje gyveno 18000 žmonių. Ji valdė 8000 valakų (170000 ha) žemės. Ekonomijai priklausė savivaldūs Joniškio ir Šiaulių miestai, Gruzdžių, Radviliškio, Žagarės miesteliai ir virš 300 kaimų. 1794 m. Rusijos imperatorė Jekaterina II padavanojo Šiaulių ekonomiją savo favoritui Platonui Zubovui.

Žemaičių kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos teismas

1792 m. rugpjūčio 9 d. Raseiniuose pavieta bajorų seimelyje buvo paskelbta Žemaičių kunigaikštystės laisvoji konfederacija. Priimti šį aktą Žemaitijos bajoriją paskatino 1792 m. birželio 25 d. Vilniuje sudaryta LDK generalinė laisvoji konfederacija bei Lenkijoje 1792 m. gegužės 14 d. paskelbta Targovicos konfederacija. To pasekoje, beveik visose LDK vaivadijose ir pavietuose buvo sudarytos vietinės bajorų politinės sąjungos vadinamos konfederacijomis.

Konfederatų judėjimas - tai Ketverių metų seimo (1788-1792) pažangioms reformoms priešiškos Lietuvos bajorijos karinis maištas, kurio pagrindinis tikslas - *Gegužės Trečiosios Konstitucijos* nustatytos ATR santvarkos likvidavimas. Konfederaciją savo lėšomis ir kariuomene rėmė Rusijos imperija.

Laikantis tradicinio suskirstymo į Šiaulių ir Raseinių repartijas, seimelyje Žemaitijos konfederacijai buvo išrinkti vienas bendras maršalka ir dvi tarėjų kolegijos: po šešis tarėjus abiem repartacijoms. Konfederacijos maršalka tapo buvęs Šiaulių repartacijos teismo raštininkas, Kairėnų seniūnas Jonas Montvidas Belazaras.

Šiaulių repartacijos tarėjų kolegiją sudarė: buvęs civilinės-karinės komisijos komisaras Vincentas Bilevičius, buvęs karališkojo antspaudo sekretorius Mykolas Nagurskis, Šiaulių pilies teismo teisėjas Jurgis Daujotas, Žemaitijos rotmistras Kazimieras Pilsudskis, Žemaitijos medžioklis Tadas Orvidas, Žemaitijos prievaizas Jonas Sviderskis. Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos raštininku seimelyje buvo išrinktas Rečicos pavieto rotmistras Vincentas Jurevičius.

Konfederacija buvo kuriama prievarta, spaudžiant Rusijos kariuomenei, todėl gana daug Žemaitijos bajorų, siekdami išvengti asmeninės priesaikos šiam politiniam susivienijimui, visokeriopai vengė prie jos prisijungti. Raseinių seimelyje prisijungimą prie Žemaitijos kunigaikštystės laisvosios konfederacijos akto savo parašais patvirtino tik 910 vietinių bajorų.

Konfederacijos aktas jau tą pačią dieną buvo įrašytas į aktų knygą. Išrinkti konfederacijos pareigūnai: maršalas, dvylika abiejų Šiaulių ir Raseinių repartacijų tarėjų ir du raštininkai iškilmingai prisiekė: „sąžiningai atlikti jiems patikėtas pareigas, visomis išgalėmis naikinti Gegužės 3-ios dienos Konstituciją, stengtis užkirsti kelią sosto paveldimumui bei monarchijos įsigalėjimui, neleisti sustiprėti Lenkijos karaliaus valdžiai, išduoti konfederacijai visus tuos, kurie stos prieš bajoriškąsias laisves ir t. t.

Tuo pačiu metu Žemaitijos kunigaikštystės konfederacija įsteigė savo pirmos instancijos teismą. Jį sudarė dvi repartacijos (teismo provincijos): Šiaulių ir Raseinių. Vienas iš svarbių šio teismo sudarymo uždavinių buvo kova su konfederacijos politiniais priešininkais ir jų teisinis persekiojimas.

Šiaulių ir Raseinių repartacijos tarėjai kartu vykdė ir teisėjų funkcijas. Šiaulių repartacijos konfederacijos teismo aktų ir dekretų knygose minimi: pirmininkaujantis tarėjas Jonas Bilevičius, tarėjai Kazimieras Pilsudskis ir Jurgis Daujotas bei teismo raštininkas Vincentas Jurevičius.

Pagal įstatymą teismo vietą nustatydavo vietinės konfederacijos vadovybė. Konfederacijos teismo dokumentus tvarkė trys raštinės: Šiauliuose, Raseiniuose, o vėliau ir Telšiuose. Šiaulių repartacijos konfederacijos teismo raštinė įsikūrė Šiaulių miesto pietiniame Turgaus aikštės pakraštyje klasicistinio stiliaus trijų aukštų mūriniame pastate, pastatytame dar 1776 m. Šiame pastate iki konfederacijos paskelbimo veikė žemės ir pilies teismų raštinės bei archyvas.

Konfederacijos teismo sprendimai buvo priimami balsų dauguma. Teisėjų balsams pasiskirsčius po lygiai, lemiamą balsą turėdavo maršalka. Nagrinėti bylas bei atlikti teisminį tardymą privalėjo mažiausiai du tarėjai arba tarėjas ir raštininkas. Teismo posėdžiai vyko kasdien, išskyrus sekmadienius ir švenčių dienas. Šaukimas į teismą buvo išduodamas Žemaičių kunigaikštystės konfederacijos maršalkos Jono Montvido Belazaro vardu. Žemaičių kunigaikštystės konfederacijos teismo sprendimais nepatenkinti asmenys turėjo teisę apeliuoti į LDK generalinės konfederacijos aukščiausios instancijos teismą.

Teisme nagrinėjamos bylos buvo įrašomos į tam tikrus sąrašus – rejestrus arba registrus. Pirmąjį, baudžiamųjų bylų registrą (lenkų k. *regestr taktowy*) sudarė kriminaliniai nusikaltimai, įvykdyti teismo posėdžių vietoje ir pažeidę jo saugumą.

Antrasis, piniginis registras (*regestr sumaryjny*) buvo skirtas išvairo ir dvarų užgrobimo bylų fiksavimui bei bylų dėl įvairaus pobūdžio nepaklusnumo konfederacijos sprendimams įrašymui.

Į trečiąjį, paprastąjį registrą (*regestr ordinaryjny*) buvo įrašomos visos kriminalinių nusikaltimų bylos. Pavyzdžiui, Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos teisme 1792-1793 m. buvo svarstytos: 3 baudžiamosios bylos dėl nusikaltimų, padarytų teismo veikimo vietoje, 16 bylų dėl išvairo ir dvarų užgrobimo bei 87 įvairios civilinės ir baudžiamosios bylos.

Šiaulių repartacijos konfederacijos teismo raštinėje dokumentai buvo skirstomi į viešuosius ir privačius. Viešieji dokumentai – tai Žemaitijos konfederacijos veiklą reglamentavę nutarimai, potvarkiai, aplinkraščiai, nurodymai, privatūs – tai dokumentai, liudiję asmens teisę į nekilnojamo turto objektą, testamentai, prekybiniai sandėriai, sutartys, liudijimai apie atliktus procesinius veiksmus. Įrašai konfederacijos teismo aktų knygose turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai. Taip pat didelę dokumentų dalį sudarė rusų armijos išduotų kvitų už maisto produktus ir arklių pašarą aktikacijos bei jos padarytų nuostolių gyventojams registrai.

1793 m. rugsėjo 16 d. ATR seimas nutarė paleisti Targovicos konfederaciją, tuo pačiu buvo likviduotos visos LDK vietinės konfederacijos ir jų teismai. 1793 m. spalio 12 d. Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos teismo bylas buvę šio teismo tarėjai Leonas Kontrimas ir raštininkas Vincentas Jurevičius perdavė Šiaulių žemės teismo žinion.

Ekspozicijai atrinktos 2 Žemaičių kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos teismo bylos:

Žemaitijos piliečių (bajorų) prisijungimo prie Žemaitijos kunigaikštystės laisvosios konfederacijos protokolas. Bajorų sąrašai su parašais. Dokumentų chronologinės ribos: 1792 m. rugpjūčio 17 d.; 15 lapų, rankraštis, išmatavimai: 21x33x1,5 cm, lenkų k. Byla patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu. Originalus viršelis su Vilniaus centrinio Senujų aktų archyvo numeriu.

LVIA, F. 362 (SA) Ap. 1, b. 4 (Gorbačevskio kat. Nr. 15139)

Konfederacija buvo kuriama prievarta, todėl dalis bajorų vengė ją viešai remti. Prisijungimo prie Žemaitijos kunigaikštystės laisvosios konfederacijos protokolą Raseinių seimelyje savo parašais patvirtino tik 910 vietinių bajorų. Po konfederacijos sudarymo aktu įrašytos jų parėmusių bajorų pavardės ir parašai.

Žemaitijos kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos teismo dekretų (sprendimų)

knyga. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1792 m. rugsėjo 6 d. iki 1792 m. gruodžio 13 d; rankraštis, išmatavimai: 21,5x36,5x2 cm, 77 lapai, lenkų k. Byloje įrašyti 24 aktai. Jos lapai suvarstyti siūlu ir ji patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 362 (SA) Ap. 1, b. 5 (Gorbačevskio kat. Nr. 15140)

Žemaičių kunigaikštystės konfederacijos Šiaulių repartacijos teismo dekretuose yra įrašyti nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Šiaulių (Žemaičių) pakamario teismas

Pakamario teismai LDK buvo įkurti po 1564–1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Jų įsteigimą sąlygojo svarbios priežastys - tai XVI a. vid. įvykdyta valakų reforma, baudžiavos atsiradimas, bajorijos pilietinių teisių išplėtimas. Nuo turimų žemės valakų kiekio buvo mokami mokesčiai išdui, priklausė valstybinių prievolių dydis. Žinoti savo valdų ribas taip pat buvo būtina sudarant bet kokią su nuosavybe susijusį civilinės teisės aktą: žemę parduodant, dovanojant, įkeičiant, taip pat paveldėjimo ar kitais atvejais. Dėl to, kad bajorų, miestiečių, bažnyčių ir vienuolynų valdų bei valstybinių dvarų ribos nebuvo tiksliai nustatytos ir pažymėtos, kildavo daug ginčų dėl žemės nuosavybės ir jos ribų. Spręsti šiuos ginčus turėjo įsteigtas pakamario teismas.

1565 m. Vilniaus seime bajorai pateikė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui prašymą kiekviename pavieta turėti po pakamarį ir žemės ribų teismą. Šį norą valdovas patenkino. Straipsnis apie pakamario teismą (lotynų k. *judicium succamerarium*; lenkų k. *sąd podkomorski*) buvo įtrauktas į 1566 m. II Lietuvos Statutą (IV skyriaus 70 str.).

Nuo 1588 m. III Lietuvos Statute buvo įtvirtinta bajorų teisė pavieta seimelyje į pakamario pareigas išrinkti keturis kandidatus, iš kurių vieną karalius ir paskirdavo. Prieš pradėdamas eiti pareigas, pakamaris turėjo prisiekti būti ištikimas valdovui ir pasižadėti atlikti savo pareigas sąžiningai.

Jo priesaikos tekstas buvo įrašytas III Lietuvos Statuto IX skyriaus pirmame straipsnyje (vertimas iš rusėnų k.): „Aš, N; prisiekiu Ponui Dievui Visagaliui, Trejybėje Vieningam, kad žemės pakamario pareigas, kurias gaunu iš malonės ir rankų jo karališkosios malonybės, ištikimai ir teisingai vykdysiu, savo valdovui maloningajam ir to pavieta gyventojams ištikimas būsiu, nustatydamas ribas, statydamas riboženklus (kapčius) ir patikslindamas ežias, nieko daugiau nepaisysiu, kaip šventos teisybės, nepasiduosiu nei draugiškumui, nei neapykantai, nei dovanoms, nekreipsiu dėmesio į grasinimus ir nei vienai pusei nepadėdamas, tik Viešpaties Dievo bijodamas ir Jo šventą teisybę regėdamas, savo pakamario darbą teisingai atliksiu, abiejų pusių ginčų sprendimus į savo teismo knygas įrašysiu ir išduosiu. Tepadeda man Dievas“.

Žemaitijos seniūnija (vėliau kunigaikštystė) skirtingai nuo kitų LDK sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus, buvo suskirstyta į 29 smulkius pavietus. Ją net iki ATR žlugimo sudarė vienas teisminis pavietas, išsaugojęs tuo pat metu ir smulkių pavietų-valsčių struktūrą.

Žemaitijoje vykdant teisminę-administracinę reformą be žemės ir pilies teismų buvo įsteigtas ir pakamario teismas. 1566 m. priimant II Lietuvos statutą jau dalyvavo ir Žemaitijos pakamaris, Ariogalos tįjūnas Mikalojus Bilevičius Stankevičius. Todėl galima daryti prielaidą, kad Žemaitijoje pakamario teismas atsirado dar 1565 m.

1574 m. ATR karalius Henrikas Valua Žemaitijos seimelių centru paskyrė Raseinius. Nuo 1581 m. Raseiniai tapo nuolatine žemės, pilies, o tai pat ir pakamario teismo posėdžių vieta. 1609 m. Žemaitijos seniūnijos pakamario pareigas užėmė Stanislovas Šemeta.

1775 m. ATR seimas priėmė konstituciją (įstatymą) dėl žemės ir pilies teismų perkėlimo iš Telšių į Šiaulius. Šiuo aktu oficialiai įkurta Šiaulių teismų reparticija, apėmusi visas reparticijoje veikusias teismines institucijas, tame tarpe ir Šiaulių pakamario teismą.

Pakamario teismas Žemaitijoje buvo pastoviai veikianti institucija, nagrinėjusi ir sprendusi ginčus dėl žemės ribų nustatymo. Pakamaris vedė teismo knygas, dalyvaudavo, įpėdinių prašymu, jiems dalijantis paveldėtą žemę. Teismas nebuvo griežtai luominis, nes dėl žemės ribų bylinėjosi ne vien bajorai – tai lietė ginčus dėl valstybinių dvarų, bažnyčių ir vienuolynų valdų ribų nustatymo.

Pakamaris turėjo du padėjėjus – kamarninkus. Kamarninkais galėjo būti tik bajorai. Jie padėdavo pakamariui spręsti bylas dėl žemės ribų nustatymo, kartais jį pavadavo mažiau svarbesnėse bylose. Pakamario ar kamarninko sprendimą buvo galima apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui.

Pakamario teismas nagrinėjo žemės bylas ginčo kilimo vietoje, todėl savo nuolatinės būstinės jis neturėjo. Pareigūnai privalėjo nuvykti į ginčijamą teritoriją ir apžiūrėti žemės ribas ir jų ženklus. Bylos nagrinėjimas dažniausiai vyko ne patalpose, o po atviru dangumi, tiesiog lauke.

Teismo procesas vyko griežtai įstatymo nustatyta tvarka. Pradžioje pakamaris, gavęs asmens pareiškimą arba bylą iš kito teismo (dažnai žemės ar pilies) išrašydavo besibylinėjantiems asmenims šaukimus į teismą, kuriuose jiems nurodydavo atvykimo į teismą vietą ir datą. Teismo šaukimus ginčo pusėms įteikdavo vaznys (anstolis). Apie teismą turėjo būti pranešta prieš šešias savaites. Praėjus šiam terminui pakamaris ar kamarninkas atvykdavo su padėjėjų palyda į ginčijamą žemės sklypą, kur jų turėjo laukti bylos ieškovas ir atsakovas.

Bylos nagrinėjimo eigoje pakamaris tyrė ginčo šalių teises į žemę, rinko įrodymus, apklausinėjo liudytojus, tikrino bylos dalyvių pateiktus dokumentus. Pakamaris priimdavo sprendimą vienasmeniškai, remdamasis Lietuvos Statutų straipsniais; taip pat ištyręs jam pateiktą privilegijų atskiriems asmenims bei civilinių sandorių, pagrindžiančių teises į ginčijamas žemes, dokumentų tikrumą bei išklauses prisiekusių kaimynų parodymus. Jis surašydavo žemės ribų aprašymo aktą, dar vadinamą „paribio raštu“. Išsprendęs bylą pakamario teismas nustatydavo naujas arba palikdavo

senas žemių ribas, prižiūrėjo riboženklių (kapčių) kasimą, o kaltininkui buvo priteisiama piniginė bauda.

Teismo darbe pakamariui ar kamarninkui talkino matininkai, riboženklių (kapčių) kasėjai, raštininkas ir vaznys. Šie pareigūnai buvo skiriami arba kviečiami. Teismas neturėjo savo raštinės, todėl jo sprendimą surašydavo samdomas raštininkas. Teismo aktų knygas pakamaris tvirtino savo antspaudu ir saugodavo pas save namie. Jam mirus pakamario teismo knygos buvo perduodamos pavieto žemės teismui ir saugomos jo archyve.

1792 m. Šiaulių pakamario teismas buvo panaikintas. Jo funkcijas perėmė Šiaulių žemininkų teismas. 1797 m. Šiaulių pakamario teismas, caro valdžios nurodymu, vėl atnaujino savo veiklą ir veikė iki 1810 m., kuomet jo funkcijas perėmė naujai įsteigtas Šiaulių apskrities žemės ežių teismas. Pakamario teismo bylos iki 1831 m. buvo saugomos Šiaulių žemės teismo archyve, o vėliau perėjo Šiaulių apskrities teismo žinion.

LVIA yra saugoma tik viena 1799 m. Šiaulių pavieto pakamario teismo knyga. Tuo metu pakamario pareigas ėjo Jonas Burba. Į šias pareigas jis buvo paskirtas 1792 m. balandžio 24 d. karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio privilegija.

Ekspozicijai atrinkta 1 Šiaulių (Žemaičių) pakamario teismo byla:

Šiaulių (Žemaičių) pakamario teismo dekretas byloje dėl Salų Ašmenos pav., Rimdžiūnų Vilniaus pav., Novosiolkų ir Žadiškių Užnerio pav. dvarų žemės ribų nustatymo tarp Ašmenos pavieto maršalkos Pranciškaus Pozniako, Pamario pakamario ir Dinaburgo vėliavininko Jeronimo Oskierkos, Onos iš Zabelių Laskarysovienės, Adomo ir Ievos iš Koščių Turčinavičių bei kt. asmenų. Dokumentų chronologinės ribos: 1799 m. liepos 26 d; rankraštis, išmatavimai: 21,5x37x2 cm, 84 lapai. lenkų k.

LVIA, F. 363 (SA) Ap. 1, b. 1 (Gorbačevskio kat. Nr. 19531)

1797 m. spalio 4 d. Lietuvos vyriausiasis teismas pavedė Šiaulių pavieto pakamario teismui išspręsti ginčą dėl Salų dvaro Ašmenos pav; Rimdžiūnų dvaro Vilniaus pav; Novosiolkų ir Žadiškių dvarų Užnerio pav. žemės valdų ribų nustatymo.

Šiaulių pavieto pakamaris J. Burba į Salų dvarą atvyko tų pačių metų lapkričio mėnesį. Jis patikrino bylos dalyvių pateiktus dokumentus, išklause liudininkų parodymus, paskyrė kamarninkus, kurie jam talkino nagrinėjant šią bylą. Paskirti trys Ašmenos pavieto kamarninkai buvo Pranciškus Ščepanavičius, Marcelijus Jankovskis ir Petras Kaminskis. Atlikus dvarų žemės valdų matavimus vienam iš paminėtų kamarninkų pakamaris nurodė parengti detalų jų ribų planą.

Pagal dokumentų tipą ši byla – tai Šiaulių pavieto pakamario teismo dekreto protokolas. Jo pabaigoje yra priedas, kad protokolo išrašas buvo išduotas Ašmenos pavieto maršalkai ir Salų

dvaro savininkui Pranciškui Pozniakui. Prierasas patvirtintas Šiaulių pavieta pakamario, žemės ir pilies teismų regento Stanislovo Stirpeikos parašu.

Dekreto protokole įrašytas ieškinio dėl byloje minėtų dvarų žemės valdų ribų nustatymo turinys, eiga ir skelbiamas teismo nuosprendis, taip pat pateikiami dvarų žemės valdų ribų detalūs aprašymai.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės teismas

Žemės teismai LDK atsirado po 1564–1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Lietuvoje, Lenkijos pavyzdžiu, buvo suformuoti nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose įsteigti žemės, pilies ir pakamario teismai.

Žemaičių seniūnijoje, dar vadinamoje kunigaikštystėje, permainos teisminėje sistemoje įvyko tik po dešimties metų. Ji skyrėsi nuo kitų LDK sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus tuo, kad buvo suskirstyta į 29 smulkius pavietus. 1575 m. jos teritorijoje įkurti žemės ir pilies teismai. Nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio iki 1764 m. nuolatine Žemaičių kunigaikštystės žemės ir pilies teismų sesijų vieta buvo Raseiniai.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detalai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius. Teismo pareigūnus – teisėją, jo pavaduotoją (pateisėjį) ir raštininką – pavieto seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko vietos žemvaldžiai, o jų įgaliojimus tvirtino karaliaus. Kasmet vykdavo trys žemės teismo sesijos (rusėnų k. *почку*, lot. k. *kadencia*), kurios trukdavo tris–šešias savaites. Teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjo ir jo pavaduotojo kolegialiu abipusiu sutarimu.

Žemės teismas sprendė bylas, susijusias su testamentų tvirtinimu ar vykdymu; pirkimo, pardavimo ar keitimo sutartimis; dovanojimo raštais, paskolomis, karaliaus privilegijomis ir kt., taip pat sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų; tvarkė bajorystės įrodymo klausimus. Šio teismo jurisdikcijai priklausė visi Žemaičių kunigaikštystėje gyvenantys ar žemę turintys bajorai.

Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas, tvarkydavęs žemės teismo knygas, kuriose buvo fiksuojami ne tik įvairūs teisminiai aktai, bet ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Įrašai žemės teismo aktų knygose turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Teismo pareigūnams talkino vaznys (anstolis), išnešiodavęs šaukimus, atlikdavęs įvykio vietos arba nukentėjusiųjų asmenų žaizdų apžiūrą (obdukcija), oficialiai patvirtindavęs bylos aplinkybes, viešai skelbdavęs teismo nuosprendžius, dalyvaudavęs posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai paprastai apsiribodavo piniginėmis baudomis. Nuteistasis, kuris nesumokėdavo baudos, privalėjo atsiskaityti savo turtu. Jei žemės teismas nuteisdavo įkalinimu arba mirties bausme, nuosprendį įvykdyti būdavo pavedama pilies teismo pareigūnams. XVI-XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota rusėnų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

Šiaulių žemės teismo įsteigimą sąlygojo svarbios teisinės-administracinės reformos, įvykusios Žemaitijoje XVIII a. antroje pusėje.

Siekiant paspartinti civilinių ir baudžiamųjų ieškinių nagrinėjimą, bei sumažinti pernelyg didelį teisėjų darbo krūvį, 1764 m. Varšuvos seimas priėmė įstatymą, pagal kurį Žemaitija buvo padalinta į Raseinių ir Telšių teismines reparticijas arba dalis (lotynų. k. *repartitio* – atidalijimas). Šiaulių pavietas priklausė Raseinių reparticijai. Raseinių reparticijai tuo metu priklausė 13, o Telšių - 15 Žemaitijos pavietų.

Šiaulių teismų reparticija įkurta 1775 m. ATR Seimo priimtu įstatymu formaliai motyvuojant „tiksliau paskirstyti teismų kadencijas“. Telšių reparticija buvo panaikinta ir perkelta į Šiaulius.

Vienas iš aktyviausių teismų perkėlimo šalininku ir vykdytoju buvo LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas. Jis tuo metu administravo Šiaulių ekonomiją, kuriai priklausė Šiaulių miestas. Antanas Tyzenhauzas tikėjosi, kad žemės ir pilies teismų perkėlimas į Šiaulius sudarys palankesnes sąlygas jam toliau plėtotis, padidins jo reikšmę ir ekonomijos pajamas.

1776 m. Seimui patikslinus Šiaulių reparticijos administracinį suskirstymą jai atiteko didžioji dalis anksčiau Telšių reparticijai priklausiusių pavietų bei keli Raseinių reparticijos pavietai, iš viso – 15 pavietų. Dauguma jų lokalizavosi šiaurinėje ir centrinėje Žemaitijos dalyje. Šiaulių teismų reparticija apėmė Beržėnų, Didžiųjų Dirvėnų, Mažųjų Dirvėnų, Tendžiogalos, Josvainių, Palangos, Platelių, Šiaulių, Telšių, Rietavo, Patumšių, Biržuvėnų, Medingėnų ir Karklėnų pavietus. Likę Žemaitijos kunigaikštystės pavietai toliau priklausė Raseinių pilies ir žemės teismų reparticijai.

1776 m. vasario 26 d. pradėjo veikti Žemaitijos kunigaikštystės Šiaulių reparticijos žemės teismo kanceliarija (raštinė), o 1776 m. kovo mėn. prasidėjo pirmoji Šiaulių žemės teismo sesija. Tuo pat metu pradėjo darbą ir Šiaulių reparticijos pilies teismas.

XVIII a. 8-dešimtmetyje Šiaulių miesto pietiniame Turgaus aikštės pakraštyje (dabar Nepriklausomybės aikštė) buvo pastatytas klasicistinio stiliaus trijų aukštų mūrinis teismo pastatas. Jame įsikūrė žemės ir pilies teismų raštinės bei archyvas. Teismų raštinės dirbo nuolat. Mieste atsirado teisėjų, raštininkų, advokatų ir kitų su teismų darbu susijusių pareigūnų, kurie valdžios nurodymu atvyko iš Telšių. Taip pat į Šiaulius buvo atvežtos Telšių reparticijos žemės ir pilies teismų knygos.

Pirmoje 1776 m. Šiaulių repartacijos žemės teismo aktų knygoje minimi šie teisėjai: Ignatas Šukšta, Juozas Nagurskis, Bartlamiejus Mirskis, Prančiškus Kovnackis, raštininkas Liudvikas Pilsudskis. Žemės teismo antspaude pagal ano meto susiklosčiusias tradicijas buvo vaizduotas LDK raitelis, o po juo žemės teismo raštininko herbas.

Žemės teismo aktų knygos dokumentuose minimi net 24 vazniai (teismo anstoliai): Teodoras Bielackis, Petras Sleževičius, Jonas Baranovičius, Antanas Butvidas, Tomas Šuklevskis, Stanislovas Novickis, Mykolas Giržadas ir kt. Vazniai privalėjo laiku pristatyti bajorams šaukimus į teismą, išvežiojant juos po gana didelę Šiaulių teisminę repartiją, taip pat atlikti nusikaltimo vietas ir nukentėjusiųjų žaizdų apžiūrą, skelbti teismo nuosprendžius ir kt.

1790 m. Žemaičių kunigaikštystėje greta Šiaulių ir Raseinių teisminių repartacijų buvo leista įsteigti trečią teisminę repartiją Telšiuose, kuri apėmė Telšių ir Palangos pavietus. Visas tris reparticijas, jų etatus ir ribas 1791 m. patvirtino Ketverių metų (1788–1792 m.), o 1793 m. – Gardino Seimai. Tuomet teisminės repartacijos pavadintos pavietais. Tai atsispindėjo ir Šiaulių žemės teismo antspaude, kur vietoj LDK raitelio imtas vaizduoti Žemaičių kunigaikštystės lokys, rodantis Šiaulių pavieto administracinę priklausomybę.

Šiaulių žemės teismas veikė ir po trečiojo ATR padalijimo, o 1831 m. caro valdžiai šį teismą panaikinus, jo bylos perėjo Šiaulių apskrities teismo žinion.

Ekspozicijai atrinktos 10 Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės teismo bylų:

Žemaičių kunigaikštystės Telšių ir Šiaulių repartacijų žemės teismų tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1776 m. sausio 2 d. iki 1776 m. gruodžio 11 d; rankraštis, išmatavimai: 21,5x37x8 cm, 507 lapai (p. 1014), lenkų k. Byloje įrašyta 315 aktų. Ji patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu. Originalus viršelis su Vilniaus centrinio Senujų aktų archyvo numeriu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 14 (Gorbačevskio kat. Nr. 14965)

Mišri Žemaičių kunigaikštystės Telšių ir Šiaulių repartacijų žemės teismų aktų knyga. 1776 m. vasario 26 d. įrašytas pirmas Šiaulių repartacijos žemės teismo dokumentas (p. 413).

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemininkų ir žemės teismų tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga.

Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1792 m. sausio 3 d. iki 1792 m. gruodžio 28 d; rankraštis, išmatavimai 20,5x30,5x14 cm, 1000 lapų (p. 2000), lenkų ir lotynų k. Byla patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu. Originalus viršelis su Vilniaus centrinio Senujų aktų archyvo numeriu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 29 (Gorbačevskio kat. Nr. 14980)

Mišri Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemininkų ir žemės teismų aktų knyga. Žemininkų teismai ATR įkurti 1792 m. sausio mėn. Ketverių metų Seimo (1788-1792) įstatymu. Teismas perėmė laikinai panaikintų Šiaulių repartacijos žemės ir pilies teismų funkcijas. Sprendė civilines ir baudžiamąsias bylas. 1794 m. spalio 30 d. žemininkų teismai buvo panaikinti.

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės ir žemininkų teismų tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga.

Dokumentų chronologinės: ribos nuo 1794 m. sausio 2 d. iki 1792 m. gruodžio 31 d; rankraštis, išmatavimai: 21,5x37x13 cm, 764 lapai (p. 1528), lenkų k. Byloje įrašyti 428 aktai. Ji patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 33 (Gorbačevskio kat. Nr. 14984)

Mišri Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemininkų ir žemės teismų aktų knyga. Žemininkų teismai ATR įkurti 1792 m. sausio mėn. Ketverių metų Seimo (1788-1792) įstatymu. Teismas perėmė laikinai panaikintų Šiaulių repartacijos žemės ir pilies teismų funkcijas. Sprendė civilines ir baudžiamąsias bylas. 1794 m. spalio 30 d. žemininkų teismai buvo panaikinti.

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Šiaulių žemės teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1798 m. balandžio 1 d. iki 1798 m. gruodžio 31 d.; rankraštis, išmatavimai: 21,5x36,5x14 cm, 960 lapų. lenkų ir lotynų k. Byla patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 38 (Gorbačevskio kat. Nr. 14989)

Rusijos imperijos laikotarpio Šiaulių žemės teismas veikė 1795-1831 m.

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Komisarų teismo dekreto protokolas ir rejestras byloje dėl abipusių piniginių pretenzijų tarp Šiaulių ekonomijos administratorių Tado Jagmino, Martyno Stepono Mikševičiaus, Antano Borkovskio bei LDK karališkų dvarų pažiudininkio Antano Tyzenhauzo. Dokumentų chronologinės ribos: 1782 m. sausio 14 d.; rankraštis, išmatavimai: 21x34x1,5 cm, 2 lapai, lenkų k. Originalus viršelį su Vilniaus centrinio Senujų aktų archyvo numeriu. Byla patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 57 (Gorbačevskio kat. Nr. 15050)

Komisarų teismai – tai nenuolatiniai teismai skirti karaliaus įkeistų dvarų byloms nagrinėti ir sudaromi iš kelių teismų pareigūnų. Šio teismo sprendimai buvo skundžiami LDK vyriausiajam tribunolui. 1795 m. LDK prijungus prie Rusijos komisarų teismas buvo panaikintas.

Dekretų protokole yra įrašyti nagrinėjamų bylos turinys, eiga ir skelbiamas teismo nuosprendis, patvirtintas teismo pareigūnų parašais. Rejestre arba registre įrašomi bylos ieškovai ir atsakovai bei jos nagrinėjimo eiliškumas.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos žemės teismo sumarinis rejestras. Dokumentų chronologinės ribos: 1787-1789 m.; rankraštis, išmatavimai: 20,5x35x3 cm, 188 lapai, lenkų k. Byla patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 58 (Gorbačevskio kat. Nr. 15051)

Žemės teismo sumariniame rejestre arba registre nurodytas bylų, nagrinėjančių dvarų ir kito turto įkeitimo aktus bei jų panaikinimą, eiliškumas.

Žemaičių kunigaikštystės Telšių ir Šiaulių reparticijų žemės teismų taktinių bylų rejestras.

Ordinarinių bylų rejestras. Dokumentų chronologinės ribos: 1766-1777 m.; rankraštis, išmatavimai: 21x34,5x3 cm, 137 lapai, lenkų k. Tituliniame lape nurodyta, kad ją sudarė Žemaičių kunigaikštystės žemės teismo teisėjas ir rotmistras Jurgis Ivanovičius. Byla rašyta iš abiejų pusių ir patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 76 (Gorbačevskio kat. Nr. 15069)

Mišri dviejų teismų byla. Žemės teismo taktinių bylų rejestre arba registre nurodytas bylų, nagrinėjančių kriminalinius nusikaltimus įvykdytus teismo posėdžių vietoje arba netoliau kaip viena mylia nuo jos, eiliškumas.

Ordinarinių bylų rejestre arba registre nurodytas eilinių paprastų civilinio pobūdžio bylų eiliškumas.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių reparticijos civilinių bylų rejestras. Dokumentų chronologinės ribos: 1793-1794 m.; rankraštis, išmatavimai 20x34x7,5 cm, 379 lapai, lenkų k. Bylos lapai suvarstyti siūlu ir ji patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 93 (Gorbačevskio kat. Nr. 15087)

Žemės teismo civilinių bylų rejestre arba registre nurodytas turtinio pobūdžio bylų eiliškumas.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių reparticijos žemės teismo civilinių bylų rejestras.

Siunčiamų iš Šiaulių pilies teismo dekretų ir tardymų protokolai. Dokumentų chronologinės ribos nuo 1794 m. iki 1800 m. vasario 16 d; rankraštis, išmatavimai: 21x34,5x2,5 cm, 105 lapai, lenkų k. Byla rašyta iš abiejų pusių. Jos lapai suvarstyti siūlu ir ji patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 103 (Gorbačevskio kat. Nr. 15097)

Mišri dviejų teismų byla. Šiaulių reparticijos žemės teismo civilinių bylų rejestre arba registre nurodytas turtinio pobūdžio bylų eiliškumas.

Šiaulių pilies teismo į įvairias įstaigas siunčiamuose dekretų protokoluose yra įrašyti nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai. Tardymo protokolus sudaro teismo proceso metu apklaustų liudininkų parodymai.

Šiaulių žemės teismo dekretų (sprendimų) knyga. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1780 m. gruodžio 15 d. iki 1819 m. spalio 20 d; rankraštis, išmatavimai: 24x36,5x21 cm, 1166 lapai, lenkų k. Bylos lapai suvarstyti siūlu ir ji patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 135 (Gorbačevskio kat. Nr. 15131)

Šiaulių žemės teismo dekretuose yra įrašyti nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismas

Pilies teismai LDK atsirado po 1564–1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Lietuvoje, Lenkijos pavyzdžiu, buvo suformuoti nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose įsteigti pilies, žemės ir pakamario teismai.

Žemaičių seniūnija, dar vadinama kunigaikštyste, skyrėsi nuo kitų LDK sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus tuo, kad buvo suskirstyta į 29 smulkius pavietus. 1575 m. jos teritorijoje įkurti žemės ir pilies teismai. Nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio iki 1764 m. nuolatine Žemaičių pilies ir žemės teismų sesijų vieta buvo Raseiniai.

Pilies teismas buvo pirma instancija, nagrinėjusi bajorų baudžiamąsias bylas. Jo kompetencijai priklausė sunkių kriminalinių nusikaltimų, už kuriuos buvo numatyta mirties bausmė nagrinėjimas. Pagal II Lietuvos Statuto IV skyriaus 30 straipsnį tai buvo bylos dėl bajorų dvarų užpuolimų, bažnyčių nuniokojimų, išžaginimų, apiplėšimų, vagysčių, sukčiavimo, dokumentų klastojimo, padegimų, burtų arba kerėjimo, bajoro sužeidimo arba nužudymo. Pabėgusių valstiečių ir tarnų bylos, pagal dvarininko valią buvo nagrinėjamos tiek pilies, tiek ir žemės teisme. Be to, pilies teismui tekdavo spręsti ir civilinius ieškinius, susijusius su žemvaldžių baudžiamosiomis bylomis.

Pilies teismo jurisdikcijai priklausė visi Žemaitijos kunigaikštystėje gyvenantys ar žemę turintys bajorai. Tai nebuvo pastoviai veikianti įstaiga, todėl nagrinėti bylų jis rinkdavosi kas mėnesį kunigaikštystės centre – Raseiniuose. Sesijos turėjo prasidėti kiekvieno mėnesio pirmą dieną ir trukti dvi savaites. Jos rusėnų k. vadinamos *почку*, o lotynų k. – *kadencia*.

Pilies teismas buvo vienintelė teisminė institucija, kurio pareigūnai buvo ne renkami, o skiriami. Jam vadovavo karaliaus skiriamas pilies teismo seniūnas. Pilies teismo seniūnai, skiriami iš aukštesnių bajorijos sluoksnių ir, būdami užimti kitais svarbiais valstybės reikalais, nevisada turėjo laiko dalyvauti teismo posėdžiuose. Todėl jie II Lietuvos Statuto IV skyriaus 37 straipsniu buvo įpareigoti patys sudaryti pilies teismą - savo nuožiūra paskirti vietininką (paseniūnį), pilies teisėją ir raštininką. Dėl to pilies teismas dar kartais būdavo vadinamas seniūno teismu.

Iš pilies teismo pareigūnų nebuvo reikalaujama specialaus mokslo ar pasirengimo. Užteko to, kad jie gyventų tame Žemaitijoje, būtų bajorai, LDK piliečiai, garbingi žmonės, išmaną teisę ir moką rusėnišką kanceliarijos raštą.

Bylas sprendė visi trys teismo nariai kartu: seniūnas arba jo pavaduotojas paseniūnis, pilies teisėjas ir raštininkas. Vienam iš jų susirgus, arba dėl kitos svarbios priežasties negalint atvykti,

teismo sesija neįvykdavo. Pilies teismo pareigūnų sprendimai galėjo būti skundžiami žemės teismui, kuris vykdė pilies teismo veiklos priežiūrą.

Raštininkas tvarkė pilies teismo knygas, sudarytas iš daugelio bylų (ieškinių), kurių pirmojoje dalyje buvo įrašomi įvairūs teisiniai aktai, o antrojoje dalyje – teisminis bylų nagrinėjimas. Į šias knygas buvo įrašomi ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Įrašai pilies teismo aktų knygose turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Teisėjams darbe padėdavo vazniai (anstoliai). Jie išnešiodavo šaukimus, atlikdavo įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavo bylos aplinkybes, dalyvaudavo teismo posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes.

Už savo darbą pilies teismo teisėjai ir pareigūnai pastovios algos negavo. Jiems mokėjo pagal Statuto nustatytus įkainius: nuo kiekvienos išnagrinėtos bylos, į knygas įrašyto dokumento ar išduoto jo nuorašo.

Pilies teismas buvo žemutinė instancija, todėl nepatenkinti jo sprendimais galėjo juos apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui. Pilies teismo nuosprendžiai dažnai būdavo labai griežti: mirties bausmė, mirties bausmės paskelbimas už akių tai yra nesugautam nusikaltėliui (*infamija*), kalėjimas, pilietinių teisių atėmimas ir ištėrimas (*banicija*), didelės piniginės baudos. Teismas turėjo savo kalėjimą ir budelį. XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota rusėnų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

Šiaulių pilies teismo įsteigimą nulėmė svarbios teisinės-administracinės reformos, įvykusios Žemaitijoje XVIII a. antroje pusėje. Iki tol čia buvo tik vienas pilies ir žemės teismų sesijų centras Raseiniuose.

Siekiant paspartinti civilinių ir baudžiamųjų ieškinių nagrinėjimą, bei sumažinti pernelyg didelį teisėjų darbo krūvį, 1764 m. Varšuvos seimas priėmė įstatymą, pagal kurį Žemaitija buvo padalinta į Raseinių ir Telšių teismines reparticijas arba dalis (lotynų. k. *repartitio* – *atidalijimas*). Šiaulių pavietas priklausė Raseinių reparticijai. Raseinių reparticijai tuo metu priklausė 13, o Telšių - 15 Žemaitijos pavietų.

Šiaulių teismų reparticija įkurta 1775 m. ATR Seimo priimtu įstatymu formaliai motyvuojant „tikslingiau paskirstyti teismų kadencijas“. Telšių reparticija buvo panaikinta ir perkelta į Šiaulius. Aktyviu šios pertvarkos šalininku buvo LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas, administravęs Šiaulių ekonomiką, kuriai priklausė Šiaulių miestas. Jis tikėjosi, kad pilies ir žemės teismų perkėlimas į Šiaulius sudarys palankesnes sąlygas jam toliau plėtotis, padidins jo reikšmę ir ekonomijos pajamas.

1776 m. Seimui patikslinus Šiaulių reparticijos administracinį suskirstymą, nutarta, kad jai priklausys Šiaulių, Mažųjų ir Didžiųjų Dirvėnų, Beržėnų, Užvenčio, Viešvėnų, Gondingos,

Biržinėnų, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų, Žarėnų ir Patumšių pavietai. Likę Žemaitijos kunigaikštystės pavietai toliau priklausė Raseinių pilies ir žemės teismų repartacijai.

1776 m. vasario 26 d. pradėjo veikti Žemaitijos kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo kanceliarija (raštinė), o 1776 m. kovo 1 d. prasidėjo pirmoji Šiaulių pilies teismo sesija. Šiaulių miesto pietiniame Turgaus aikštės pakraštyje buvo pastatytas klasicistinio stiliaus trijų aukštų mūrinis teismo pastatas. Jame įsikūrė pilies ir žemės teismų raštinės bei archyvas.

Teismų raštinės dirbo nuolat. Mieste atsirado teisėjų, raštininkų, regentų, advokatų, instigatorių ir kt. teismo pareigūnų, kurie valdžios nurodymu atvyko iš Telšių. Taip pat į Šiaulius buvo atvežtos Telšių repartacijos pilies ir žemės teismų knygos.

Pirmoje 1776 m. Šiaulių repartacijos pilies teismo aktų knygoje minimi šie pareigūnai: paseniūnis Juozapas Slavočinskis, teisėjas Antanas Pilsudskis, teisėjas Antanas Burba, kuris vienu metu ėjo ir teismo raštininko pareigas. Šioje aktų knygoje išvardinti net 15 vaznių: Motiejus Buivydas, Jonas Stankevičius, Laurynas Olšauskas, Mykolas Rusinovičius, Tadas Čapkovskis ir kt. Tiek daug vaznių buvo reikalinga todėl, kad pilies teismas skirtingai negu žemės teismas posėdžiavo dažniau, nagrinėjo daugiau bylų. Vazniai privalėjo laiku pristatyti bajorams šaukimus į teismą, išvežiojant juos po gana didelę Šiaulių teisminę repartaciją, taip pat atlikti nusikaltimo vietas ir nukentėjusiųjų žaizdų apžiūrą.

1790 m. Žemaičių kunigaikštystėje greta Šiaulių ir Raseinių teisminių repartacijų buvo leista įsteigti trečią teisminę repartaciją Telšiuose, kuri apėmė Telšių ir Palangos pavietus. Visas tris reparticijas, jų etatus ir ribas 1791 m. patvirtino Ketverių metų (1788–1792 m.), o 1793 m. – Gardino Seimai. Tuomet teisminės repartacijos pavadintos paviečiai.

Šiaulių pilies teismas veikė ir po trečiojo ATR padalijimo, o 1831 m. caro valdžiai šį teismą panaikinus, jo bylos perėjo Šiaulių apskrities teismo žinion.

Ekspozicijai atrinktos 9 Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo bylos:

Žemaičių kunigaikštystės Telšių ir Šiaulių repartacijų pilies teismų tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga.

Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1775 m. sausio 2 d. iki 1776 m. gruodžio 23 d; rankraštis, išmatavimai: 21x37x11 cm, 663 lapai, lenkų k. Byloje įrašyti 573 aktai. Ji patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 6 (Gorbačevskio kat. Nr. 14812)

Mišri Žemaičių kunigaikštystės Telšių ir Šiaulių repartacijų pilies teismų aktų knyga.

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai

žemės teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1777 m. sausio 2 d. iki 1778 m. sausio 28 d; rankraštis, išmatavimai: 21x36x10 cm, 639 lapai, lenkų k. Byloje įrašyti 579 aktai. Jos lapai suvarstyti siūlu ir ji patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 7 (Gorbačevskio kat. Nr. 14813)

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Šiaulių pilies teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1798 m. sausio 1 d. iki 1798 m. gruodžio 31 d; rankraštis, išmatavimai: 21x36x17 cm, 1096 lapai, lenkų k. Byloje įrašyti 1011 aktų. Jos lapai suvarstyti siūlu ir ji patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 25 (Gorbačevskio kat. Nr. 14831)

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo einamųjų reikalų protokolai. Teismo veiklos protokolai. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1783 m. gruodžio 15 d. iki 1786 m. birželio 26 d; rankraštis, išmatavimai: 19,5x33,5x3 cm, 101 lapas, lenkų k. Byla rašyta iš abiejų pusių ir patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 29 (Gorbačevskio kat. Nr. 14836)

Einamųjų reikalų protokolai - tai pirminiai įvairaus tipo dokumentai: ieškovų skundai, pareiškimai, prašymai, pranešimai ir kt., patvirtinti teismo pareigūnų parašais.

Teismo veiklos protokoluose pateikta kasdienė pilies teismo darbotvarkė bei nagrinėtų bylų seka ir turinys.

Šiaulių pilies teismo dekretų, tardymų, potvarkių, priesaikų ir kt. dokumentų protokolai.

Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1795 m. kovo 2 d. iki 1808 m. birželio 19 d; rankraštis, išmatavimai: 21x33,5x4 cm, 176 lapai, lenkų k. Byla patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 37 (Gorbačevskio kat. Nr. 14845)

Šiaulių pilies teismo dekretų protokoluose yra įrašyti nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai. Tardymo protokolus sudaro teismo proceso metu apklaustų liudininkų parodymai. Priesaikų protokoluose įrašyti liudininkų priesaikos aktai, patvirtinantys jų parodymų tikrumą.

Žemaičių kunigaikštystė Šiaulių repartacijos pilies teismo skubių bylų einamųjų reikalų protokolai.

Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1797 m. balandžio 11 d. iki 1797 m. lapkričio 17 d; rankraštis, išmatavimai: 20,5x35,5x2 cm, 100 lapų, lenkų k. Byla rašyta iš abiejų pusių ir patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 38 (Gorbačevskio kat. Nr. 14847)

Pilies teismo skubių bylų einamųjų reikalų protokoluose yra įrašyti pirminiai įvairaus tipo dokumentai: ieškovų skundai, pareiškimai, prašymai, pranešimai ir kt., patvirtinti teismo pareigūnų parašais ir nagrinėjami skubos tvarka.

Žemaičių kunigaikštystės tijūno, kompromisinio ir kamarninko teismų dekretai, protokolai ir bylų rejestrai.

Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1773 m. spalio 6 d. iki 1791 m. lapkričio 12 d; rankraštis, išmatavimai: 21,5x37x6,5 cm, 324 lapai, lenkų k. Byla patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 40 (Gorbačevskio kat. Nr. 14850)

Tijūno teismas – tai vienasmenis teismas, XV-XVIII a. veikęs LDK. Jis buvo pirmąją instanciją sprendžiusia valsčiaus gyventojų: daugiausia karališkųjų dvarų valstiečių civilines ir baudžiamąsias bylas. Tijūno teismas daugiausia rėmėsi vietos papročiais ir didžiojo kunigaikščio išleistais aktais. Po Valakų ir 1564–66 teismų reformos liko 16 tijūno teismų (14 Žemaitijoje ir didžiojo tijūno teismai Vilniuje bei Trakuose). 1764 m. Žemaitijos tijūno teismui leista nagrinėti bylas ir dėl žemės ribų.

Kompromisinis teismas – teismo institucija LDK, pradėjusi veikti anksčiau, negu ji buvo oficialiai įkurta. Jos reglamentas nustatytas 1566 m. Kompromisinis teismas nagrinėjo daugiausia civilines bylas, išskyrus tas, kuriose viena pusė buvo valstybinio dvaro valdytojas arba iždas. Šio teismo sprendimai paprastai baigdavosi abiejų ginčo šalių taikos sutartimi.

Kamarninko teismas buvo tas pats pakamario teismas, tik jame mažiau reikšmingas bylas dėl žemės valdų ribų nustatymo tvarkė pakamario padėjėjas – kamarninkas.

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo taktinis kalinių bylų rejstras.

Dokumentų chronologinės ribos: 1780 m.; rankraštis, išmatavimai 20x34x1 cm, 32 lapai, lenkų k. Byla patvirtinta Šiaulių apskrities teismo rudos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 365 (SA) Ap. 1, b. 63 (Gorbačevskio kat. Nr. 14873)

Pilies teismo taktinių kalinių bylų rejstre arba registre nurodytas bylų, nagrinėjusių įkalintų asmenų įvykdžiusių kriminalinius nusikaltimus teismo posėdžių vietoje arba netoliau kaip viena mylia nuo jos, eiliškumas.

Žemaitijos kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo dekretų (sprendimų) knyga.

Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1786 m. kovo 2 d. iki 1788 m. gegužės 21 d.; rankraštis, išmatavimai: 20x36x18 cm, 1234 lapai, lenkų k. Bylą sudaro 690 aktai. Jos lapai suvarstyti siūlu ir patvirtinta Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos raudonos spalvos vaško antspaudu.

LVIA, F. 367 (SA) Ap. 1, b. 142 (Gorbačevskio kat. Nr. 14380)

Žemaičių kunigaikštystės Šiaulių repartacijos pilies teismo dekretuose yra įrašyti nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Šiaulių magistratas ir jo teismas

Šiaulių miesto savivaldos teisių formavimui ypatingą reikšmę turėjo XVIII a. antrosios pusės įvykiai. 1764 m. Žemaitijos kunigaikštystė buvo padalyta į Raseinių ir Telšių teismines repartijas arba dalis (lotynų k. *repartitio* – atidalijimas). Šiauliai priklausė Raseinių repartacijai.

1775 m., Telšių repartacijos centras iš Telšių buvo perkeltas į Šiaulius. 1790 m., greta Raseinių ir Šiaulių, vėl atgaivinta Telšių repartacija. Visas tris repartijas, jų etatus ir ribas 1791 m. patvirtino Ketverių metų (1788-1792), o 1793 m. – Gardino seimai. Tada repartacijos pavadintos pavietais. Įgytas pavieto statusas vėliau Šiauliams padėjo išsaugoti savivaldą tiek po Targovicos konfederatų pergalės 1792 m. viduryje, tiek po trečiojo ATR padalijimo.

Ketverių metų seimas 1791 m. balandžio 18 d. priėmė naują laisvųjų miestų įstatymą, kurį netrukus patvirtino Gegužės 3-osios konstitucija. Pavietų ir repartacijų teismų bei seimelių centrai gavo teisę kurti savivaldas ir be valdovo privilegijos; kurias ATR karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis žadėjo išduoti vėliau. Šiauliai, kaip repartacijos centras, tuo ir pasinaudojo.

1791 m. rugpjūčio 1 d. miestiečiai išrinko administracinės valdžios bei teismo pareigūnus, o rugpjūčio 18 d. vaitu išrinktas Kazimieras Taliatas. Po trijų mėnesių, lapkričio 9 d. Šiauliai gavo valdovo pasirašytą laisvojo miesto teisių privilegiją.

Privilegijoje karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis suteikė Šiaulių miestui savivaldą ir teisę disponuoti gautomis pajamomis, leido steigti magistratą ir teismą bei rinkti jų narius, paskelbė apie lygias laisves ir prievoles visiems bajoriškos ar miestietiškos kilmės gyventojams, įpareigojo miestą pastatyti rotušę, parduotuves, mėsines, plytinę, tai pat suteikė Šiauliams herbą.

Pagrindiniai herbo simboliai – Žemaitijos meška, Dievo Apvaizdos akis - Ketverių metų seimo ideologinis simbolis ir raudonas veršis - valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio giminės herbas. Meška reiškė Šiaulių administracinę priklausomybę Žemaitijos kunigaikštystei. Dievo Apvaizdos akis rodė Aukščiausiojo valia vykdomus darbus. Poniatovskių giminės veršis simbolizavo miesto teisių suteikėją Stanislovą Augustą.

Šiaulių miestiečiai vieni pirmųjų LDK realizavo balandžio 18 d. miestų įstatymu paskelbtą teisę rinkti miesto savivaldos organus ir rugpjūčio 1 d. išrinko magistratą ir miesto teismą. Šiaulių magistratą sudarė vaitas, 4 tarėjai, kasininkas, nuo 1792 m. pavasario – dar 4 tarėjų pavaduotojai.

Pagrindinės magistrato funkcijos buvo palaikyti mieste viešąją tvarką, skatinti jo plėtrą ir viešąsias statybas, tvarkyti miesto pajamas ir išlaidas, užtikrinti valstybinių mokesčių rinkimą ir kt.

Magistratas turėjo savo teismą, kurį sudarė burmistras, 4 teisėjai, 4 jų pavaduotojai, taip pat teismo raštininkas. Jis sprendė miestiečių tarpusavio civilinio pobūdžio bylas, jei ieškinys neviršijo 3000 auksinų vertės, taip pat jei teismo skiriama bauda neviršijo 50 auksinų arba 3 dienų kalėjimo.

Greta magistrato ir jo teismo veikė suolininkų teismas, kuris buvo miesto savivaldos įstaigų vykdomosios valdžios padalinys. Šiam teismui pirmininkavo miesto vaitas. Jį sudarė 4 suolininkai. Vaito-suolininkų teismas nagrinėjo miestiečių baudžiamąsias bylas. Jo pareiga buvo įgyvendinti magistrato nutarimus bei teismo sprendimus.

Po trečiojo ATR padalijimo 1795 m. Šiaulių padėtis žymiai pasikeitė. 1795 m. rugpjūčio 29 d. Rusijos imperatorė Jekaterina II padovanojo Šiaulių ekonomiką grafiui Platonui Zubovui. Netrukus Šiaulių miestą atskyrė nuo Šiaulių ekonomijos ir 1795 m. spalio 10 d. paskelbė Rusijos imperijos apskrities centru.

1800 m. sausio 31 d. Rusijos imperijos Senato įsaku Šiauliuose buvo įkurta rotušė. Ją sudarė burmistras, keturi ratmanai, sekretorius ir buhalteris. Burmistrai ėjo savo pareigas tam tikrą laikotarpį

paeiliui ir buvo pasiskirstę funkcijomis: vieni sprendė ūkinius-administracinius, kiti – teisinius reikalus.

Rotušė tvarkė miesto finansinius ir ūkinius reikalus, išskyrus sritis priklausančias policijos kompetencijai, kurios funkcijas mieste vykdė gubernatoriaus skiriamas horodničius ir jo vadovaujama valdyba.

Rotušė taip pat buvo atsakinga už valstybinių mokesčių rinkimą, prievolių paskirstymą, miestiečių ir pirklių apskaitą. Ji rūpinosi sanitarine miesto būkle, priešgaisrine apsauga, gatvių, valstybinių ir miestui priklausančių namų priežiūra. Tai pat Šiaulių rotušės žinioje buvo miesto archyvas, kuriame buvo saugomos Šiaulių magistrato aktų knygos.

Ekspozicijai atrinkta 1 Šiaulių magistrato teismo byla:

Šiaulių magistrato teismų: burmistro, burmistro-tarėjų ir vaito-suolininkų tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knyga. Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1792 m. kovo 9 d. iki 1801 m. sausio 30 d; rankraštis, išmatavimai: 22x37x3 cm, 141 lapas, lenkų k. Byloje įrašyta 120 aktų.

LVIA, F. 368 (SA) Ap. 1, b. 1 (Gorbačevskio kat. Nr. 15141)

Burmistro ir burmistro-tarėjų teismai sprendė civilinius miestiečių ginčus; tai pat tvirtino pirkimo-pardavimo sutartis, testamentus, dovanojimo, įkeitimo ir paskolos raštus, prekybinius sandėrius ir kt.

Vaito-suolininkų teismas sprendė miestiečių baudžiamąsias bylas, kurias sudarė kriminaliniai nusikaltimai: vagystės, muštynės, apiplėšimai, išžaginimai, naujagimių ir suaugusiųjų žmonių nužudymai ir kt.

Tvirtinamieji aktai – tai įvairaus tipo nuosavybės dokumentai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai magistrato teismo aktų knygoje turėjo tokią pat juridinę galią, kaip ir notarine forma patvirtinti dokumentai.

Einamųjų reikalų aktai - tai ieškovų skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Dekretuose (sprendimuose) yra įrašyti nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Kauno gubernijos Šiaulių našlaičių teismas

Našlaičių teismas (rusų k. *cupомскупъ cyd*) – tai Rusijos imperijos miesto teisminė įstaiga, veikusi 1775-1917 m. ir tvarkiusi globos ir našlaičių reikalus. Teismas našlių ir našlaičių turtui

skirdavo globėjus, vykdė globos priežiūrą, nagrinėjo skundus dėl globėjų veiksmų. Našlaičių teismai veikė prie miestų magistratų. Po 1864 m. teismų reformos – prie apygardos teismų.

Įstaiga įkurta pagal 1775 m. lapkričio 7 d. visos Rusijos imperijos gubernijų administravimo statutą. Našlaičių teismą sudarė pirmininkas (miesto burmistras), du miesto magistrato nariai ir po rinkimų skiriamas miesto viršininkas, kurio kadencija truko trejus metus.

1799 m. sausio 17 d. įsigaliojo Maskvos statutas, kurio pagrindu Rusijoje buvo panaikinti miestų magistratai, o kartu ir našlaičių teismai. 1802 m. vardiniu Senato dekretu našlaičių teismas buvo atkurtas.

1870 m. birželio 16 d. buvo priimtas Miestų įstatymas, kuriame tiksliai nustatyta našlaičių teismo vadovo ir narių įgaliojimų trukmė. Pagal šį dokumentą teismo nariai buvo renkami atskiruose pirklių, amatininkų ir miestiečių luomų susirinkimuose. Jų kadencija truko 3 metus. Teismo narių skaičių nustatydavo visuotinis miesto luomų atstovų susirinkimas. Jei burmistras negalėdavo vykdyti našlaičių teismo pirmininko pareigų, jį išrinkdavo susirinkimas.

1889 m. balandžio 3 d. buvo patvirtintas Rusijos Valstybės tarybos nutarimas, pagal kurį našlaičių teismo pirmininką rinko miesto dūmos nariai, o jį tvirtino vicegubernatorius.

Teismas našlių ir našlaičių bylas pradėdavo nagrinėti gavęs našlės, nepilnamečio giminaičių ar artimųjų prašymą arba dviejų liudytojų ir kunigo prašymą. Bylos taip pat galėjo būti pradėtos provincijos magistrato, kitų teismų ar provincijos gubernatoriaus kanceliarijos prašymais.

Apie be paramos likusius nepilnamečius vaikus ir našles turėjo informuoti miesto vadovas. Našlaičių teismas tikrindavo nepilnamečio giminaičius ir, išanalizavęs jų materialinę padėtį bei patikimumą, skirdavo globėją. Be giminaičio, globėju galėjo tapti ir pašalinis asmuo, išlaikęs patikimumo patikrą.

Paskyrus globėją, našlaičių teismas reguliariai prašydavo pateikti duomenis apie nepilnamečio našlaičio ir jo globėjo finansinį mokumą, taip pat apie tai, kaip paskirstomi pinigai. Teisme buvo sudaromas išsamus nepilnamečio paveldėto turto apyrašas.

Jei nepilnametis dėl kokių nors priežasčių neturėjo nekilnojamojo turto, našlaičių teismas turėjo jį įrašyti į valstybės tarnybą arba užtikrinti priėmimą į valstybinę mokyklą. Jei nepilnametis nepriklausė bajorų luomui, teismas turėjo jį apgyvendinti šeimoje, kurioje jis įgyja išsilavinimą ar profesiją, arba našlaičių prieglaudoje.

Kauno gubernijos Šiaulių našlaičių teismas buvo vienas iš Rusijos imperijos miestų teisminių įstaigų, vykdęs savo funkcijas pagal bendrus visai valstybei galiojančius nuostatus. 1915 m. rudenį kaizerinės Vokietijos kariuomenei okupavus Šiaulius, teismas nutraukė savo veiklą.

Ekspozicijai atrinkta 1 Kauno gubernijos Šiaulių našlaičių teismo byla:

Šiaulių našlaičių teismo byla dėl globos skyrimo mirusio miestiečio žydo Iciko Šilianskio nepilnamečiams vaikams ir jo turtui.

Dokumentų chronologinės ribos: nuo 1897 m. vasario 13 d. iki 1911 m. balandžio 21 d; rankraštis, mašinraštis ir spausdintas tekstas; išmatavimai: 24x38x2,5 cm, 244 lapai, rusų k.

LVIA, F. 778 Ap. 1, b. 1.

Bylą sudaro įvairių asmenų prašymai, pareiškimai, skundai, paaiškinimai, valdininkų pranešimai, raportai, nurodymai, potvarkiai ir ataskaitos, teismo sprendimai, paveldėto turto apyrašai, pinigų žiniaraščiai, kvitai ir kt. dokumentai.

Tekstą parengė:

Lietuvos valstybės istorijos archyvo

Informacijos ir sklaidos skyriaus

vyriausiasis archyvistas Aleksandr Baniusevič